

ПЕРСОНАЛІЇ

УДК (UDC) 94:37(477)(092)''1852/1919''

ВЕГЕРА Л. Р.

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ В.П. НАУМЕНКА
В ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст. - 1917 р.)**

У статті досліджується культурно-освітня діяльність В.П. Науменка (1852-1919) у період з кінця ХІХ ст. до революційних подій 1917 р. В.П. Науменко - видатний представник української інтелігенції кінця ХІХ - початку ХХ ст., політик, філолог, видавець, педагог. Культурницька і просвітницька діяльність вченого розгорталася під впливом визвольних ідей в зазначений період, про що свідчать численні праці видатних істориків, які були сучасниками В.П. Науменка, а також дослідників кінця ХХ - початку ХХІ ст.

Ключові слова: В.П. Науменко, культурно-освітнє життя, Київська громада, Київське товариство грамотності, погляди, діяльність.

Великий інтерес у відтворенні історії українського культурно-освітнього життя кінця ХІХ ст. становить постать Володимира Павловича Науменка (1852-1919) - видатного педагога, філолога, активного учасника громадського, культурного та політичного життя України, автора багатьох праць з питань філології, історії, педагогіки, освіти та культури. В.П. Науменко - багатогранна особистість, адже окрім педагогічної діяльності, він був активним громадським діячем у сфері розвитку освіти та культури в Києві та інших містах України, неодноразово надавав благодійні внески на розвиток цієї справи. В.П. Науменко мав значний вплив на формування світогляду української інтелігенції, політики уряду України у вирішенні державних питань культурно-освітнього життя.

Результати досліджень історіографії з проблеми показали, що вивчення життя та діяльності В.П. Науменка ускладнюється вузькістю джерельної бази. Причиною цього є, по-перше, несприятлива військово-політична обстановка та перебіг подій національної революції в Україні у 1917-1921 рр., а також недостатня кількість друкованих джерел, які дійшли до нашого часу. По-друге, в радянські часи велику кількість документів було знищено, ті ж, що збереглися - зосереджені в Москві і Санкт-Петербурзі.

Частково постать В.П. Науменка розглядалася в статтях істориків минулого: М. Грушевського [7], О. Лотоцького [22], Н. Полонської-Василенко [32], С. Сірополка [38], а також сучасних: Г. Касьянова [19], С. Кульчицького [20], С. Плохія [29] та ін. Окремі відомості про педагогічну та культурно-освітню діяльність В.П. Науменка знаходимо у працях його сучасників: Г. Берло [51], П. Стебницького [41], М. Василенка [4], Д. Дорошенка [12], Г. Житецького [14], П. Зайцева [15], С. Русової [35], Л. Міщенко [25], П. Скоропадського [39], А. Ніковського [44], Є. Чикаленка [43; 44], С. Єфремова [13] та ін. Вказані матеріали - спогади, щоденники -

Вегера Лілія Руслановна - аспірант, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова.

розглядаються нами передусім як джерельні публікації, що не містять дослідницьких елементів. За радянських часів на ім'я В.П. Науменка та його спадщину була накладена заборона. Тому протягом багатьох десятиліть залишалася недоступною інформація про цього вченого, педагога, видатного культурного та громадського діяча. Зі здобуттям Україною незалежності помітно зростає науковий інтерес до спадщини В.П. Науменка. Так, окремі життєві факти та педагогічно-просвітницька діяльність висвітлюється у працях В. Біленка [3], А. Диби [11], І. Ільєнка [18], О. Макаренко [23], Н. Побірченко [30; 31], І. Старовойтенко [10], І. Албул [1]. Неодноразово увагу вчених привертала постать В. Науменка як журналіста, редактора та видавця - це дослідження Ю. Джеджули [10], І. Павлюк [27], М. Палієнко [28], Є. Панкової [10]. Наукові здобутки вченого висвітлюються в історичних розвідках О. Рибалка [33] та І. Усенка [42]. Науково-просвітницька діяльність В.П. Науменка розглядається у монографічних працях сучасних дослідників (І. Албул [1]) та у контексті інших проблем історичної науки (Л. Березівська [2], Л. Вовк [5], І. Зайченко [16], І. Лікарчук [21], Н. Побірченко [30; 31]). Стисло інформацію про В.П. Науменка та його діяльність містять і окремі довідково-енциклопедичні видання. Загалом, характерною рисою досліджень різних авторів є висвітлення окремих аспектів життя та діяльності В.П. Науменка з огляду на систему особистісних, соціально-культурних та культурно-історичних відносин кінця ХІХ - початку ХХ ст.

Історіографічний аналіз проблеми показав, що в історичних працях дослідників більше уваги приділено педагогічній та науковій спадщині В.П. Науменка, а культурно-освітня діяльність ученого розглядається поверхово.

Мета даної статті - охарактеризувати культурно-освітню діяльність В.П. Науменка у контексті просвітницького руху в Україні з кінця ХІХ ст. до революційних подій 1917 р.

Предметом аналізу є участь Володимира Науменка у культурному житті України в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. На основі узагальнення і критичного переосмислення доступних опублікованих та архівних матеріалів ми прагнемо відтворити картину культурно-освітньої діяльності В.П. Науменка на теренах України, визначити роль та місце вченого в суспільних процесах кінця ХІХ - початку ХХ ст.

У статті використовується історико-ситуативний метод, який передбачає дослідження історичних фактів в контексті розглянутої епохи в сукупності з сусідніми подіями і фактами.

Володимир Павлович Науменко народився у 1852 р. в родині педагога. Батько В. Науменка - Павло Йосипович - у той час очолював Новгород-Сіверську гімназію і користувався неабияким авторитетом серед учнів та колег. *«Человек он был в высшей степени гуманный, не только в своей семье, но даже и в гимназической обстановке; по крайней мере все бывшие ученики его, воспитывавшиеся в период господства, всегда с любовью вспоминали о нем, подчеркивая его отличную доброту»*, - згадує Володимир Павлович про свого батька [49, арк. 2].

У Новгород-Сіверську Володимир Науменко прожив чотири роки, поки батька по службі не перевели до Білої Церкви. У 1861 р. сім'я переїжджає до Києва у зв'язку з відставкою Павла Йосиповича. Саме там починає своє навчання у Другій Київській гімназії Володимир Павлович.

Вагому роль у становленні особистісних переконань В.П. Науменка зіграло його навчання у Другій Київській гімназії, а потім на історико-філологічному факультеті Київського університету, куди він спочатку був прийнятий вільним слухачем, оскільки мав лише 16 років. Період навчання Володимира Павловича припадає на роки національно-культурного піднесення в Україні. *«То була доба, коли прокидалося українство, коли формувалися виразні національно-демократичні ідеали, коли «ходили в наряд» не для того тільки, щоб освічувати його, але й на те, щоб студіювати побут, звичаї, вірування, творчість»*, - писав про ті часи В. Перетц [17]. *«Люди прогресивного напрямку, що далі набули відомість своєю енергійною діяльністю, легальною чи ба й нелегальною прагнули до громадської праці. Одні з них займали посади мирових посередників, других приваблювала педагогічна діяльність; студентство захоплювалося недільними школами; жіноцтво прагнуло до вищої освіти, починали формуватися перші українські гуртки»*, - так цей період згадує відомий український історик, педагог та активний громадський діяч В. Щербина [46, с. 54].

Під час свого навчання в Університеті Св. Володимира В.П. Науменко почав займатись освітньою діяльністю, працюючи у недільних школах. *«Я прийшов з усім нашим полтавським кружком до «воскресных школ», бо перша така школа у Києві на Подолі була одкрита нашим кружком»*, - згадує В.П. Науменко [50, арк. 1]. У таких навчальних закладах серед студентів часто точились дискусії щодо національного питання: *«Новостроєнці казали нам, що школа неукраїнська більш деморалізує, ніж учить народ, ми признавали, що наука все-таки наука, та що поки українського письменства, а надто ученого майже нема, то треба користуватись хоч російським. З таких спорів доходило й до спорів про вагу національного й народно-традиційного елементу і всесвітнього наукового. Ми вище ставили останній, новостроєнці перший. Ми їх за те ставили в ряд з московськими»* [50, арк. 1]. Володимир Павлович завжди активно брав участь у таких розмовах і виявляв неабиякі здібності в ораторському мистецтві.

З 70-х років XIX ст. Володимир Науменко бере активну участь у діяльності Старої Громади. Саме у цей час послаблюються утиски національно-просвітницького руху і активізується українофільство, яке вперше заявило про себе ще на початку 60-х років. Центр активності переноситься з Петербурга до Києва [24, с. 229]. Тоді ж *«однією з найвпливовіших організацій демократичного спрямування стає Київська громада»* [31, с. 81]. Її членами на той час були наукові й культурні діячі: В. Антонович, В. Бернштам, Ф. Вовк, М. Драгоманов, Г. Житецький, П. Житецький, П. Косач, М. Лисенко, К. Михальчук, І. Нечуй-Левицький, О. Русов, М. Старицький, Ю. Цвітковський, П. Чубинський, Я. Шульгін та ін. Найстаршим серед них був В. Антонович (42 роки), а наймолодшим - В. Науменко (23 роки) [30, с. 130]. За словами М.П. Дашкевича, *«відродження громадського руху відбулося на межі 60-70-х років XIX ст., коли в урядовій політиці знову перемогли ліберальні тенденції. Наприкінці 1860-х років було створено (фактично відроджено) Київську громаду, до якої увійшло чимало членів попередньої громади 1860-х років, а тому вона дістала назву Київська стара громада»* [45, с. 62]. Зі спогадів Є. Чикаленка дізнаємося, що *«завдання київської громади, як і всіх громад тоді, було відродити українську націю, а для того в першу чергу, крім заходів до*

скасування закону 1876 року, провадилася пропаганда української свідомости у всіх шарах населення...» [43, с. 197].

Вступ Володимира Науменка до Громади був закономірним. За його словами, у 1871-1872 рр. студентські розмови дедалі частіше зосереджувалися довкола українських справ [10, с. 61]. Саме в університетському середовищі розвивалися безсмертні ідеї кирило-мефодіївців та було започатковано українофільство як теоретичний фундамент майбутнього громадівського руху. Досить швидко В.П. Науменко набув популярності серед громадівців. Він обіймав посаду скарбника, а згодом став виконувати фактично обов'язки керівника громади. У своїх спогадах Є. Чикаленко згадує: «Коли восени 1900 року я вступив в київську Громаду, то вона складалася з 20-25 членів. Хоч по статуту обраного голови в Громаді не було, а головував господар хати, в якій по черзі збиралися, але фактично головою її, керівником був тоді Володимир Павлович Науменко» [43, с. 198].

У 1875 р. у Петербурзі було створено спеціальну комісію, яка мала би розробити чіткий план дій щодо боротьби з будь-якими проявами українства. Очолив цю комісію міністр народної освіти Д.А. Толстой. В результаті Олександр II 18 травня 1876 р. видав указ (Емський акт), за яким заборонялося ввезення до Російської імперії, без дозволу Головного управління у справах друку, будь-яких книжок і брошур «малоросійським наріччям», а також видання на території імперії творів та перекладів на «малоросійському наріччі». Щодо другого, то існував виняток: можна видавати історичні документи та пам'ятки, а також твори красного письменства. Щоправда, при публікації історичних пам'яток слід було дотримуватися правопису оригіналів, а у творах красного письменства не мало б бути жодних відступів від «загальноприйнятого російського правопису». Цим же указом заборонялись публічні читання й сценічні вистави на «малоросійському наріччі» [41, с. 101]. М.С. Грушевський, даючи оцінку Емському указу, назвав його «найганебнішим винаходом царської обрусительної політики супроти українства» [8]. Внаслідок таких реакційних дій російського уряду, ряд представників української інтелігенції були вимушені покинути батьківщину. Одним із перших емігрував М.П. Драгоманов, після нього виїхали Ф.К. Вовк, М.І. Зібер, П. Чубинський, П.Г. Житецький та інші. Але це не завадило їм продовжувати справу українофільського руху.

У цей час у колах старогромадівців постало питання про заснування власного часопису, який би видавався за кордоном і, тим самим, не піддавався б російській цензурі. Ця ідея була реалізована Женевським гуртком на чолі з М.П. Драгомановим. Безпосередню активну участь у цьому брав і В.П. Науменко. У Женеві Михайло Петрович відкрив друкарню, де реалізував проект видання часопису. У 1874 р. створюється «Комітет 12-ти» Старої Громади («Комітет дванадцяти на Подолі»), який займався визначенням змісту і напрямку планованого до видання періодичного органу та деяких брошур. Так, протягом 1878-1882 рр. було видано 5 томів збірки «Громада», а також брошури українською, російською, німецькою, французькою та іншими європейськими мовами, завданням яких було ознайомити Європу з Україною. Матеріали, що згодом відправлялися М.П. Драгоманову для видання, редагував Володимир Науменко, який входив до «Комітету 12-ти». За спогадами В.П. Науменка, до складу «Комітету 12-ти» також

входили: В.Б. Антонович, В.Л. Беренштам, М.П. Драгоманов, П.Г. Житецький, М.І. Зібер, М.В. Ковалевський, К.П. Михальчук, О.Л. Лоначевський, Ю.Ю. Цвітковський та інші, загалом - понад 55 осіб [48, арк. 3]. Кошти на цю видавничу справу пожертвував Я.М. Шульгін - відомий історик, педагог, громадсько-культурний діяч. До речі, В.П. Науменко приходився Якову Михайловичу *«швагром, мав за жінку його сестру»* [37, с. 205].

Таким чином, Володимир Павлович, завдяки своїй активній участі у діяльності *«Комітету 12-ти»* Старої Громади та співпраці з М.П. Драгомановим, зробив вагомий внесок у презентацію української справи в європейському середовищі.

В.П. Науменко уміло поєднував культуротворчу та освітню діяльність. Так, по закінченню слов'янсько-російського відділення історико-філологічного факультету Володимир Павлович повернувся до рідної Другої Київської гімназії уже як вчитель. Тут його кар'єра тривала 30 років - до липня 1903 р. У 1880 р., після складання спеціального іспиту в Університеті Св. Володимира, В.П. Науменко став повноправним викладачем російської мови і словесності. Це був ще один крок до здобуття нових педагогічних навичок та умінь. Крім того, Володимир Павлович викладав в інших престижних навчальних закладах Києва: у жіночих гімназіях - Ольгинській (1873-1894) і Фундуклеївській (з 1889 р.), в Колегії Павла Галагана (1880-1882) та Володимирському кадетському корпусі (з 1893 р.). За ці роки В.П. Науменко отримав широке громадське визнання як блискучий вчитель-методист. Він був відзначений чи не всіма можливими для вчителя нагородами: орденами Св. Володимира, Св. Анни, Св. Станіслава; медалями Олександра III і Олександра Невського, а також був удостоєний звання Заслуженого вчителя і титулів - спочатку колезького, а потім і дійсного статського радника.

Володимир Павлович як у науковій, так і в педагогічній роботі багато уваги приділяв питанням української мови. У своїй праці *«Обзор фонетических особенностей малорусской речи»* він системно характеризує фонетичні особливості мови, *«при чем, менуя, в большинстве случаев, историю давних звуковых изменений и колебания их в разных говорах»* [26]. Свою наукову роботу педагог активно впроваджував на практиці, розробляючи програми для гімназій. Під час уроків В.П. Науменко намагався сприяти різносторонньому розвитку особистості учня, що вкотре підкреслює його високий професіоналізм у викладацькій сфері. Для цього він використовував відомості з історії України задля покращення засвоєння знань з літератури. До програми п'ятого класу В.П. Науменко ввів тему *«Південноруські історичні думи та пісні»*, учнів сьомого класу знайомив з творчістю Ф. Прокоповича та С. Яворського, а для восьмого класу матеріал, присвячений творчості М.В. Гоголя, поживлявав історією козацтва і образом Тараса Бульби [31].

Про Володимира Науменка як видатного учителя є багато спогадів як учнів, так і колег. Письменник, літературознавець, театральний критик, перекладач, який закінчив Другу Київську гімназію та історико-філологічний факультет Київського університету - Олександр Йосипович Дейч, в будинку якого часто бував Володимир Павлович, так описує В.П. Науменка: *«Імпозантна зовнішність. Велика голова з високим чолом і красива сивувата борода змушували згадувати Ярослава Мудрого. Надзвичайно освічений,*

він міг відповісти на будь-яке літературно-історичне питання, говорив однаково добре російською та українською мовами» [9].

Випускниці жіночої гімназії залишили *«найсвітліші та найкращі спогади»* про Володимира Науменка, підкреслюючи його *«надзвичайний дар слова»* [53]. Колеги особливо цінували педагогічну творчість і майстерність Володимира Павловича, підкреслюючи толерантне ставлення до учнів: *«...було стільки поваги до їх особистості і любові до них, що ця одна обставина захоплювала і батьків, і учнів, змушуючи їх забути інші невдачі»* [52].

З початком ХХ ст. на українських землях погіршується соціально-економічне становище, загострюються суспільно-політичні та національні рухи, що згодом призводить до першої російської демократичної революції. Визвольні змагання 1905-1907 рр. торкнулися і національного питання. Прогресивна українська інтелігенція вимагала від Миколи II національних прав, в першу чергу - безоплатне навчання рідною мовою в школах, скасування цензури в пресі, на сцені, державних установах. Зрештою, царський уряд змушений був піти на поступки і 17 жовтня 1905 р. було опубліковано маніфест Миколи II, за яким обіцяно політичні свободи та свободу слова [36, с. 278-279]. Внаслідок цього активізується діяльність культурно-просвітницьких організацій та закладів. В першу чергу це торкнулося діяльності *«Просвіти»*, активну участь у якій брав В.П. Науменко.

В період таких суспільно-політичних змін В.П. Науменко реалізує себе як директор однієї з новоутворених гімназій Києва. Така приватна гімназія була заснована у липні 1905 р. за ініціативи групи батьків, які мали дітей шкільного віку. Сам Володимир Павлович також входив до цієї групи засновників. Навчальний заклад розміщувався у будівлі за адресою вулиця Велика Підвальна, 25б (тепер - вулиця Ярославів Вал, 25), про що свідчить меморіальна дошка.

Одним із найвідоміших вихованців В.П. Науменка у цій гімназії був Максим Тадейович Рильський, завдяки якому до наших днів збереглися численні праці та спогади Володимира Павловича. М.Т. Рильський у 1908 р. почав навчання у Київській гімназії В.П. Науменка і залишив про цей період свого життя найтепліші спогади. *«Педагог з нього був надзвичайно талановитий. Він викладав російську мову і літературу. В моєму класі прочитав він нам пушкінського «Мідного вершника» і «Полтаву» - кращого читання я не чув, - а в четвертому заміняв інколи милого нашого словесника Олексія Левицького. І які то були лекції! Левицький сідав під час них на задню лаву і слухав разом з нами, - було що й послухати! За програмою це були лекції з «церковнослов'янської мови», але Науменко обертав їх у прецікаві виклади порівняльного мовознавства, говорив з нами дуже приступно й популярно, але - розкривав широкі обрії...»*, - згадує Максим Тадейович про улюбленого педагога [34, с. 460-461].

На початку ХХ ст. культурно-освітня діяльність В.П. Науменка зосереджувалася у Київському товаристві грамотності. Товариство було засноване у 1882 р. і розгортало свою роботу у Київській, Подільській і Волинській губерніях. Володимир Павлович обійняв посаду Першого голови цієї організації з березня 1897 р. [2, с. 39]. Головним завданням Товариства, за словами його голови, було *«служити справі освіти народу в Південно-Західному Краї»* [47, арк. 19]. Неодноразово Київське товариство грамотності

стикалося з проблемами, пов'язаними з політичними подіями, хоча члени Товариства намагались бути осторонь від політики. Так, у період революції 1905-1907 рр. Товариство переслідувала царська «охранка». Крім того, деякі громадські і культурні діячі «убачали у Київському товаристві грамотності підступне знаряддя русифікаторської політики царизму» [6, с. 3]. Але, незважаючи на це, члени Товариства, а особливо В.П. Науменко, продовжували активну просвітницьку діяльність серед українського населення.

Аналіз просвітницької діяльності Володимира Павловича Науменка в період з кінця XIX ст. і до революційних подій 1917 р. переконує в тому, що розвиток культурної та освітньої сфер на українських землях залежав від суспільно-економічних та, в першу чергу, політичних подій. Цей період пов'язує з початком національно-культурного відродження українського народу, яке відбувалось завдяки активній роботі просвітницьких організацій, товариств, а також діяльності провідних громадсько-політичних та культурних діячів. В.П. Науменко - видатна постать цього періоду - протягом багатьох років відстоював право українського народу на культурний та освітній розвиток. Він залишив значну історично важливу спадщину - його праці з філології, історії, педагогіки відображають актуальні проблеми розвитку української державності, культурного, політичного і духовного розвитку українського народу.

-
1. Албул І. Науково-просвітницька діяльність В.П. Науменка (1852-1919): монографія / Ірина Албул. - Умань: ПП Жовтий, 2010. - 196 с.
 2. Березівська Л.Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX-початку XX століття). / Л.Д. Березівська. - К.: Видавництво «Молодь», 1999. - 191 с.
 3. Біленко В. Володимир Науменко // Сільські вісті. - 2003. - 3 січня.
 4. Василенко М. Володимир Павлович Науменко як редактор «Киевской старины» // Вісник НАН України. - 1994. - № 5. - С. 84-93.
 5. Вовк Л.П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні. Етапи і особливості / Л.П. Вовк. - К.: Міжнародна фінансова агенція, 1997. - 179 с.
 6. Гордійчук О.В. Становлення та діяльність київського товариства грамотності (1882-1908 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.В. Гордійчук. - Переяслав-Хмельницький, 2010. - 20 с.
 7. Грушевський М.С. Движение общественной и политической мысли в XIX столетии / М.С. Грушевський. - СПб., 1907. - 15 с.
 8. Грушевський М.С. Ганебний пам'яті / М.С. Грушевський // Україна. - 1926. - Кн. 4. - С. 46.
 9. Дейч А.И. День нынешний и день минувший: литературные впечатления и встречи / А.И. Дейч. - М.: Сов. писатель, 1969 г. - 311 с.
 10. Джеджула Ю., Панкова Є. Жодної вільної хвилини: Портрет Володимира Науменка / Ю. Джеджула, Є. Панкова // Київська старовина. - 1994. - № 1. - С. 60-69.
 11. Диба А., Щербанюк І. Повернення з небуття / А. Диба, І. Щербанюк // Київський вісник. - 1993. - 6 березня.
 12. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1901-1914 роки): Науково-популярне видання / Д. Дорошенко. - К.: Темпора, 2007. - 272 с.
 13. Єфремов С. Про дні минулі (спогади) / С. Єфремов. - К.: Темпора, 2011. - 792 с.
 14. Житецький Г. В.П. Науменко. Некролог (1919) / Г. Житецький // ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. 86, № 14, 2 арк.
 15. Зайцев П. В.П. Науменко. Некролог / П. Зайцев // Книгарь. - 1919. - С. 1778-1781.
 16. Зайченко І.В. Проблеми української національної школи у пресі (друга половина XIX-початок XX століття) / За ред. М.Д. Ярмаченка / І.В. Зайченко. - Львів: ЛОУД, 2002. - 344 с.
 17. Записки Українського Наукового Товариства у Києві. - К., 1908. - Кн. 2. - С. 5.
 18. Льєнко І. «Приговор привести в исполнение в 24 часа» / І. Льєнко // Літературна Україна. - 1992. - 13 серпня.

19. *Касьянов Г.* Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: Соціально-політичний портрет / Г. Касьянов. - К.: Либідь, 1993. - 176 с.
20. *Кульчицький С.В.* Російська революція 1917 року: новий погляд / С.В. Кульчицький. - К.: Наш час, 2008. - 79 с.
21. *Лікарчук І.Л.* Міністри освіти України: у двох томах / І.Л. Лікарчук. - Т. 1. - 1917-1943. - К.: Видавець Ешке О.М., 2002. - 328 с.
22. *Лотоцький О.* Сторінки минулого / О. Лотоцький. - Варшава, 1933. - Ч. 2. - 485 с.
23. *Макаренко О.* Педагог, просвітител, гуманіст / О. Макаренко // Рідна школа. - 2002. - № 8-9. - С. 67-70.
24. *Миллер А.И.* «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / А.И. Миллер. - СПб.: Алетейя, 2000. - 260 с.
25. *Мищенко Л.* З минулого століття: Спомини / Л. Мищенко // За сто літ. - К., 1929. - Кн. 4. - С. 141.
26. *Науменко В.* Обзор фонетических особенностей малорусской речи / В. Науменко. - К., 1889. - 90 с.
27. *Павлюк І.* Володимир Науменко (1852-1919) / І. Павлюк // Українська журналістика в іменах. - Львів, 1996. - Вип. 3. - С. 225-227.
28. *Палієнко М.Г.* Повернення із забуття: портрет вченого, журналіста, видавця Володимира Науменка. / М.Г. Палієнко. - К.: [б.в.], 1998. - 41 с.
29. *Плохій С.* Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського / пер. з англ. Микола Климчук / С. Плохій. - К.: Критика, 2011. - 600 с.
30. *Побірченко Н.С.* Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX - на початку XX століття: у 2 кн. - Кн.1: Київська громада / Н.С. Побірченко. - К.: Науковий світ, 2000. - 307 с.
31. *Побірченко Н.С.* Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX - початок XX століття): монографія / Н.С. Побірченко. - К.: Науковий світ, 2002. - 331 с.
32. *Полонська-Василенко Н.* Історія України: у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. - Т.2.: Від середини XVII століття до 1923 року. - К.: Либідь, 1993. - 606 с.
33. *Рибалко О.А.* УАН в обороні діячів культури (1919-1920) / О.А. Рибалко // Слово і час. - 1990. - № 12. - С. 76-80.
34. *Рильський М.Т.* Зібрання творів: у 20-ти т.: Автобіографічні матеріали. Записні книжки. Листи. - Т. 19: Автобіографічні матеріали. Записні книжки. Листи (1907-1956) / упоряд.: Н.А. Підпала, Р.Я. Пилипчук, К.М. Секарева; ред. Л.М. Новиченко. - 1988. - 704 с.
35. *Русова С.* Мої спомини / С. Русова // За сто літ. - К., 1928. - Кн. 2. - С. 154.
36. *Сарбей В.Г.* Національне відродження України. Т.9 // Україна крізь віки: у 15 т. / Віталій Григорович Сарбей. - К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. - 336 с.
37. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. / [упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський].* - К.: Заповіт, 1997. - Т. 2. - 1997. - 448 с.
38. *Сірополко С.О.* Історія освіти в Україні / С.О. Сірополко. - К.: Наукова думка, 2001. - 912 с.
39. *Скоропадський Павло.* Спогади (кінець 1917-грудень 1918) / Павло Скоропадський. - Київ-Філадельфія, 1995. - 493 с.
40. *Старовойтенко І.* Євген Чикаленко: людина на тлі епохи: монографія / І. Старовойтенко. - К.: Темпора, 2009. - 544 с.
41. *Стебницький П.* Вибрані твори [Текст] / упорядк. та вступ. ст. І. Старовойтенко. - К.: Темпора, 2009. - 632 с.
42. *Усенко І.* «Співробітник з окремим дорученням» / І. Усенко // Вісник НАН України. - 1994. - № 5. - С. 79-83.
43. *Чикаленко Є.* Спогади (1861-1907) / Є. Чикаленко. - К.: Темпора, 2011. - 544 с.
44. *Чикаленко Є., Ніковський А.* Листування. 1908-1921 / упоряд.: Н. Миронець, Ю. Середенко, І. Старовойтенко. - К.: Темпора, 2010. - 448 с.
45. *Чуткий А.І.* Микола Дашкевич (1852-1908) / А.І. Чуткий. - К.: Темора, 2008. - 526 с.
46. *Щербина В.* Говорський та Каластратов (з київського життя 60-х рр. XIX ст.) / В. Щербина // Україна. - 1927. - № 5. - С. 54-59.
47. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАУК), ф. 442, оп. 857, спр. 146: Дело о закрытии Киевского общества грамотности, распространявшего в Юго-Западном крае нелегальную литературу. Имеются сведения о деятельности Уманской комиссии Киевского общества грамотности (1907-1909), арк. 1-91.
48. *Науменко В.* Короткий огляд минулого в старій Громаді // Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІР ім. В.І. Вернадського), ф. 1, № 47081, 3 арк.
49. *Науменко В.* Отрывки из воспоминаний детства // ІР ім. В.І. Вернадського, ф. 1, № 47080, 12 арк.

50. Науменко В. Стара Громада (Спогади) // IP ім. В.І. Вернадського, ф. 1, № 49600, 4 арк.
 51. Берло Г. Мої знайомств з деякими українськими діячами... // Київський літературно-меморіальний музей Максима Рильського (КЛМР), ДМ-1627, С. 92-101.
 52. Вітальний лист В.П. Науменку від колективу вчителів // КЛМР, А-3745, 4 арк.
 53. Вітальний лист В.П. Науменку від колективу Київської жіночої гімназії // КЛМР, А-3686. - 2 арк.

Вегера Л.Р. КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В.П. НАУМЕНКО В ДОРЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРИОД (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX в. - 1917 Гг.)

В статье исследуется культурно-образовательная деятельность В.П. Науменко (1852-1919) в период с конца XIX в. до революционных событий 1917г. В.П. Науменко - выдающийся представитель украинской интеллигенции конца XIX - начала XX в., политик, филолог, издатель, педагог. Культурная и просветительская деятельность ученого разворачивалась под влиянием освободительных идей в указанный период, о чем свидетельствуют многочисленные труды выдающихся историков, современников В.П. Науменко, а также исследователей конца XX - начала XXI в.

Ключевые слова: Науменко В.П., культурно-образовательная жизнь, Киевская громада, Киевское общество грамотности, взгляды, деятельность.

Vegera L.R. V.P. NAUMENKO CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY (SECOND HALF OF XIX CENTURY - 1917 YEAR)

The article cultural and educational activity V.P. Naumenko (1852-1919) - an outstanding representative of Ukrainian intelligentsia of the late XIX-early XX century, politician, philologist, publisher, teacher. Activity scientist unfolded under the influence of liberating ideas in this period. This is evidenced by the numerous works of eminent historians who were contemporaries V.P. Naumenko, as well as researchers of the late XX-early XXI century.

Analysis of documentary material proved that the impetus for an active outreach Vladimir Naumenko was the family education, where the service of the people attached great importance. Significant influence on the formation of personality V.P. Naumenko had a Second gymnasium of Kiev and Kiev University of St. Vladimir.

An important role in the life of a scientist was his work in the Kiev sodality, where he has soon established himself as an excellent orator. Sometimes V.P. Naumenko served as treasurer, and then partially Acting Head sodality.

A separate page of cultural and educational activities of V.P. Naumenko - his relationship with M.P. Drahomanov. Because of the Ems Edict 1876 M.P. Drahomanov was forced to leave the country and emigrate. Vladimir Pavlovich always maintained his mentor and helped him publish a book «Hromada».

Almost all his life Vladimir Pavlovich dedicated educational activities of the future generation. After graduation, he returned to his native school as a teacher and worked there for about 30 years. In addition, the scientist has taught in a number of other prestigious educational institutions in Kiev. V.P. Naumenko has gained wide acceptance among the population and has been awarded many prizes. Since 1905 teacher realizes himself as the director of the Kiev private school. This school was founded in 1905 as an initiative group of parents who had school-age children. Here Vladimir Pavlovich showed his professionalism in the conduct of school affairs, as evidenced by the memories of his students. One of his pupils was the famous M.T. Rylsky, which in 1908 began studying at the school.

V.P. Naumenko did a lot for the enlightenment of the Ukrainian people. For example of such vigorous activity may serve as his work in the Kiev society literacy. In 1897 the teacher began to occupy the post of the first chapter of this organization and has always said that his main job, he sees «serve the cause of education of the people».

Thus, the article analyzes the cultural and educational activities V.P. Naumenko and his role in the process of enlightenment Ukrainians in the period from the middle of the XIX century before the start of the 1917 revolution.

Key words: V.P. Naumenko, cultural and educational activities, Kiev Hromada, Kiev Society for literacy, views, activities.